

Mire jó a regionalizmus?

A budapesti komparatistikai műhely módszertanáról és a regionális komparatistikai kutatások lehetséges irányáról, elfogultan

Alighanem különösebb kockázat nélkül jelenthetjük ki, hogy a közép-európai regionális irodalom- vagy kultúrtörténet-írás ma kevesek által művelt szakterület. Jelzésértékű, hogy a szakterületet összefogó nemzetközi szervezet, az AILC bizottságaiban alig van képviselve e részdiszciplína, miközben mind a komparatistikának, mind a regionális irodalom- vagy kultúrakutatásnak olyan alapvető módszertani problémákkal kell szembenéznie, mint a célelvőség szétfoszlása, a lineáris és folyamatos történetmondás lehetetlensége. Emellett reflektálnia kell az utóbbi évtizedekben jelentkezett új irányok, a *cultural turn* nyomán kibontakozó feminista- és genderkritika, a kritikai kultúrakutatás és a posztkoloniális kritika alapvetően társadalom- és ideológiaközpontú kérdésfeltevéseire.

Nem sokkal szívderítőbb a kép akkor sem, ha szétnézünk magában a régióban, a szlovák, a cseh, a lengyel vagy a magyar irodalomtudomány szakmai berkeiben: aligha találunk olyan szakmai műhelyeket, amelyeket kifejezetten azért hoztak létre, hogy a térség úgynevezett „kis” nemzeti irodalmait kutassák összehasonlító módszerrel. Akadnak kutatási programok, amelyek egy-egy *grant* elnyerése nyomán egy adott témát (korszakot, irányzatot, műfajt vagy műfajokat) dolgoznak fel, ahogyan például a Lengyel Tudományos Akadémia Irodalmi Kutatások Intézetében Grażyna Borkowska vezetésével a 20. század első fele lengyel és ukrán nőirodalmának kérdéseit,¹ de idetartoznak a varsói egyetemen folytatott modernizmuskutatások (Ewa Paczoska vezetésével)² vagy a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem közép-európai regényprojektje,³ illetve a veszprémi Pannon Egyetem *A kánonképződés folyamatai komparatív megközelítésben: közép-európai és kelet-közép-európai kánonok a modernség kontextusában* című projektje. Amennyiben Kelet-Európára is kitekintünk, itt kell megemlítenünk az Örökség Kultúrpolitikai Intézet *Nyugat-eurázsiai idő* című könyvsorozatát, amely elsősorban a volt szovjet tagköztársaságok helyzetét vizsgálja posztkoloniális szemszögből.⁴

¹ Grażyna BORKOWSKA, Iwona BORUSZKOWSKA i Katarzyna NADANA-SOKOŁOWSKA, red., *Wspólnota wyobrażenia: Pisarki Europy Środkowej wobec problemów literackich, społecznych i politycznych lat 1914–1945* (Warszawa: Wydawn. Instytut Badan Literackich PAN, 2017).

² Lásd: *Modernizmy* 36, 1–2. sz. (2013). Red. Ewa PACZOSKA i Mateusz CHMURSKI, <http://www.pfl.uw.edu.pl/index.php/pfl/issue/view/36/showToc>.

³ HORVÁTH Csaba, PAPP Ágnes Klára és Török Lajos, szerk., *Párhuzamok, történetek: Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről* (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, 2016).

⁴ A sorozat kötetei: Anne APPLEBAUM, *Kelet és Nyugat között: Európa határvidékén*, ford. Szabó László Zsolt (2016); Ewa THOMPSON, *A birodalom trubadúrjai: Az orosz irodalom és a kolonializmus*, ford. Kovács Lajos és PÁLFALVI Lajos (2015); Agnieszka KOŁAKOWSKA, *Kultúrák háborúi és más harcok*, ford.

Akadnak nagyszerű vállalkozások, amilyen például a poznani egyetemé, ahol Bogusław Bakula főszerkesztésében kiadnak egy évente kétszer megjelenő folyóiratot *Porównania [Összehasonlítások]* címmel, sokszínű, egy-egy téma köré rendeződő közép-európai anyaggal.

Olyan állandó kutatóhely azonban, amelynek deklarált célja a közép- és kelet-európai térség kultúrtörténetének feltérképezése volna, nincsen. A régió „közép-európai” vagy „közép-európai stúdiumok” elnevezést viselő egyetemi tanszékei többnyire a „kis nemzeti” filológiák összevonásával jöttek létre annak érdekében, hogy elkerüljék a bezárást, a megszüntetést, s emiatt viselik a regionális elnevezést. Igaz, egy-egy jelentős egyéniség sokat tehet ezen a területen, ahogyan például a prágai Károly Egyetemen oktató Rudolf Chmel példája is igazolja. Az eredetileg a szlovák–magyar kapcsolatokat kutató hungarológus a közép-európai kulturális örökség elkötelezett híve, aki tanárként is a regionális szemlélet fontosságára, Közép-Európa kulturális sajátosságainak kutatására irányította hallgatói figyelmét.⁵

A térség egyedüli akadémiai kutatóhelye az 1986 óta, azaz harminchárom éve a közép- és kelet-európai irodalmak kutatásával foglalkozó osztály a budapesti Irodalomtudományi Intézetben.

Az alábbiakban vázlatosan tekintem át annak a műhelynek a munkáját, amelynek alapítója és mintegy negyedszázadon át mentora, vezetője a tavaly elhunyt sokoldalú és kiváló tudós, műfordító, lapszerkesztő Bojtár Endre (1940–2018) volt. Halála előtt néhány évvel ő maga javasolta, nevezzük kis csoportunkat Budapesti Komparatistikai Iskolának. Természetesen ez a műhely nem a semmiből jött létre, hiszen pontosan illeszkedik annak a magyar komparatistikának a hagyományába, amelynek eredete a 20. század harmincas éveire, távolabbra tekintve pedig a 19. századra nyúlik vissza.

Szólnom kell a regionális gondolat sorsáról, elsősorban a nyolcvanas évek Közép-Európa-reneszanszáról, hiszen ez fontos összetevője volt annak a társadalom- és kultúrtörténeti kontextusnak, amely közvetve szerepet játszott műhelyünk megalapításában. A regionális gondolat újrafelfedezése nyomán a Közép-Európa-eszme divattá vált: egyszerre volt tudományunk tárgya, és életünk, hétköznapijaink közege. Közép-Európa szinte mindennapos téma volt az értelmiségi közbeszédben, s ettől hirtelen roppantul aktuálisnak és fontosnak érezhettük magunkat. Az ezredfordulót követően azután a regionalitás eszméje visszaszo-

NÉMETH Orsolya, PÁLFALVI Lajos és REIMAN Judit (2016); Mikola RJABCSUK, *A két Ukrajna*, ford. FORGÁCS Balázs, KARÁDI Éva, KELLERMANN Viktória, KÖRNER Gábor, MIHÁLYI Zsuzsa, NAGY Mónika Zsuzsanna, NÉMETH Orsolya, PÁLFALVI Lajos, SZATZKER Helga, SZILÁGYI Szonja, VITAY Gergely és ZÖLDY Áron (2015); Ihar BABKOU, *A fehérorosz királyság: Romokból olvasni*, ford. MIHÁLYI Zsuzsa, NAGY Ignác, NÉMETH Orsolya, PÁLFALVI Lajos, SIPOS Tamás és VAS Viktória (2018); és legutóbb NÉMETH Orsolya, *Posztszovjet nonfiction: A volt Szovjetunió országai és a lengyel tényirodalom* (2019).

⁵ Vö. pl. Rudolf CHMEL, *Romantizmus v globalizme: Malé národy-vel'ké mýty* (Bratislava: Kalligram, 2009).

rult, majd a köztudatból szinte teljesen el is tűnt: sort keríték e devalválódás okainak valamiféle magyarázatára is.

Elsősorban amellett szeretnék érvelni, hogy a közép-európai komparatiztika magyar *elméleti és módszertani hagyományai* – habár azt nem állíthatom, hogy a ma szakmánk előtt álló kihívások mindegyikének képesek volnának megfelelni – ma is megfontolásra érdemesek lehetnek egy elképzelt regionális kultúrtörténet koncipiálása során.

Végül, reflektálva az elmúlt évtizedek újabb kutatási eredményeire, néhány megjegyzést tennék a szerintem folytatható és folytatásra érdemes módszertani elgondolások kapcsán.

A komparatiztikai kutatásban a világviszonylatban is első olyan irodalomtudományi folyóirat, amely kifejezetten az összehasonlító irodalomtörténet művelését tűzte ki célul, és címében is feltüntette az összehasonlítás terminusát, Brassai Sámuel és Meltzl Hugó 1877-től 1888-ig Kolozsvárott megjelenő többnyelvű lapja volt, az *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok*, a harmadik évfolyamtól *Acta Comparationis Litterarum Universarum* néven. A magyar összehasonlító irodalomkutatás története szigorúan véve e lap megjelenésével kezdődik.⁶

Habár az USA-ban a Cornell Egyetemen már a 1870-es években volt összehasonlító irodalomtörténeti tanszék, a Harvardon pedig 1890-ben már professzori állást is alapítottak e kutatásokra,⁷ a komparatiztika kezdeteként rendszerint az 1954-es dátumot adják meg, amikor Oxfordban megalakult az AILC/ICLA, az a szervezet, amely máig a legfontosabb nemzetközi fóruma az összehasonlító kutatásoknak.

Az azonban talán feledésbe merült, hogy az irodalomtudományi kutatások nemzetközi együttműködés formájában való művelésének gondolata a harmincas évek elejére megy vissza. 1931-ben, éppen Budapesten volt az AILC elődszervezetének első kongresszusa (május 21–24. között). Ez a találkozó a Népszövetség égisze alatt jött létre. Az összegyűlt nemzetközi tudósgárda (hogy csak néhány nevet említsünk: B. Croce, V. Zsirmunskij, Paul van Tieghem) megkísérelte meghatározni kutatási tárgyát, s egyelőre a 'littérature générale' és a 'littérature comparée' (azaz az irodalomelmélet és az összehasonlító irodalomtudomány) területeit jelölték ki. Mindenesetre már itt megfogalmazódott egy közép-európai összehasonlító irodalomtörténeti kutatás szükségessége a magyar Eckhardt Sándor előadásában.⁸ Más, korabeli magyar kezdeményezések is sürgették Közép-Euró-

⁶ VAJDA György Mihály, „Az összehasonlító irodalomkutatás története Magyarországon”, in VAJDA György Mihály, *Állandóság a változásban*, 468–541 (Budapest: Magvető Kiadó, 1968).

⁷ Vö. LUCIA BOLDRINI, „Összehasonlító irodalomtudomány a XXI. században Európából és az Egyesült Királyságból nézve”, ford. Bús Natália, *Helikon* 60, 4. sz. (2014): 517–526, 518.

⁸ Vö. „meggyőzően cáfolta a Bécs egyedüli közvetítő szerepéről szóló téves állítást, [...] rámutatott a magyar irodalomnak a környező irodalmakra gyakorolt hatására, s különösen Buda és Pest igen fontos szerepére a román, a szerb és szlovák irodalmak 19. század eleji megújulásával kapcsolatban.” KLANICZAY Tibor, „Egy kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségei”, in BERKES Tamás,

pa kultúrájának kutatását: az *Apolló* című,⁹ Gál István által főszerkesztett folyóirat deklarált célja a „virtuális Közép-Európa” képének megrajzolása volt.

Az 1962. október 26–29-én Budapesten rendezett AILC konferencia a regionális kutatás történetének fontos állomása. Ott ugyanis Klaniczay Tibor a korabeli szlavisztikai kutatások eredményeit opponálva arra mutatott rá, hogy éppen a régió nem-szláv nyelvű (magyar, román) nemzeti irodalmainak a szláv nyelvű irodalmakéhoz hasonló jelenségei teszik szükségessé egy, a szlavisztika nyelvrokonyságon alapuló kutatásoktól eltérő, kultúrtörténeti-tipológiai kutatás megalapozását. Klaniczay a regionális irodalomtörténet-írás máig érvényes alapkérdését tette fel, amikor amellett érvelt, hogy a kutatásnak azt kell kiderítenie, „létezik-e egy kelet-európai irodalmi fejlődés, van-e a kelet-európai irodalmaknak közös története?”¹⁰ (A korabeli terminológia „kelet-európai” fogalma a mai közép- és kelet-európainak feleltethető meg – B. M.)

Ezeket az előzményeket követően a regionális összehasonlító irodalomtudomány oktatása Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen indult meg, ahol a nemzetközi hírű germanista, a kitűnő tudományos szervező és teoretikus Vajda György Mihály¹¹ 1974-ben megalapította az Általános és Összehasonlító Iroda-

szerk., *Keresztírányok: Közép- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténet*, Res Publica Nostra–Közép- és Kelet-Európai Összehasonlító Irodalomtudomány 7, 9–17 (Budapest: Balassi Kiadó, [1999]), 14.

⁹ Közép-európai humanista folyóirat, 1934–1939 között, összesen tíz száma jelent meg. Gál István és Bóka László szerkesztette. Jelentőségéről és a lap kudarcának okairól vö. BUNDULA István, „Önelvű Közép-Európa – közép-európai valóság”, in BALOGH Magdolna, BERKES Tamás és KRASZTEV Péter, szerk., *Áttűnések: A századforduló irodalma Közép- és Kelet-Európában*, Res Publica Nostra, 87–98 (Budapest: Balassi Kiadó, 1992).

„[V]alódi esély sosem volt valamilyen konföderáció vagy szövetség megteremtésére – legfeljebb kívülről megszervezett politikai-gazdasági egységről lehet beszélni (mint a Habsburg-monarchia vagy az 1945 utáni Kelet-Európa).” Uo., 98. Az *Apolló* működésének mérlegét megvonva Bundula István a regionális komparatistikai kutatások máig aktuális prioritásait fogalmazza meg: „Az *Apolló* kudarca [...] a politikai illúziókkal (küldetéstudat, politikai hegemonia) való józan szembenézésre figyelmeztet. Másrészt [...] a lap felmutatja az egyetlen járható utat, napi politikai érdek nélkül feltárni a közös múltat, figyelemmel kísérni a közép-európai kultúrát, szellemi mozgásait és mérleget készíteni róla, egy közép-európai tudat felé tágitani identitásunkat. [...] *Közép-európai tudatra van tehát szükség, s ez elsősorban a térségről való tudást jelenti. Vagyis pontosan kell felmérnünk azt, hogy mi az itt élő népek képzete önmagukról és mindenkori szomszédaikról.*” Uo. Kiemelés tőlem: B. M.

¹⁰ KLANICZAY, „Egy kelet-európai összehasonlító irodalomtörténet lehetőségei”, 11. „[A]nélkül, hogy tagadni akarnám a szláv összehasonlító irodalomtudomány létjogosultságát, arra a végeredményre kell jutnom, hogy a kutatásnak ez az iránya önmagában nem képes a kelet-európai irodalmak komplex problematikáját kielégítően megragadni, önmagában nem képezheti alapját a kelet-európai irodalmak összehasonlító történelmének.” Uo., 13.

¹¹ Vajda György Mihály (1914–2002): a magyar komparatistika kiváló képviselője, germanista, a szegedi József Attila Tudományegyetem tanára. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének osztályvezetője, majd főmunkatársa 1985-ig. Az AILC tagja a hatvanas évektől, a szervezet égisze alatt készült nagyszabású európai korszakmonográfiák egyik koncipiálója, a szervezet 1982-ben három évre elnökvé, 1985-ben életfogytig tiszteletbeli elnökké választotta. Számos külföldi egyetemen volt vendégprofesszor. Ő alapította 1985-ben a bayreuthi egyetem összehasonlító irodalomtudományi tanszékét. Regionális kutatóként a Monarchia kultúrájával foglalkozott. Vö. pl. György M. VAJDA, *Wien und die Literaturen in der Donaumonarchie: Zur Kulturgeschichte Mitteleuropas 1740–1918*, Schriftenreihe der Ös-

lomtudományi Tanszéket. Előbb 1978–1981 között négy éven át Bojtár Endre, majd 2004-ig, nyugdíjba vonulásáig Fried István¹² tartott regionális kurzusokat, ezután a közép- és kelet-európai irodalmak oktatása Szegeden megszűnt.

Mint ahogyan az az élet más területein is megtörténik, szakmánk sorsán is egyetlen ambiciózus, széles látókörű, és generózus egyéniség lendített nagyot. Klaniczay Tibornak (1923–1992), a kiváló régi magyar irodalom-kutatónak, aki 1984-től haláláig igazgatta az Irodalomtudományi Intézetet, személyesen is szívügye volt a közép-európai kutatás. Így azután, amikor lehetősége nyílt rá, megbízta az Elméleti Osztályon dolgozó Bojtár Endrét a Közép- és Kelet-Európai Irodalmi Osztály megszervezésével. Az Osztály megalakulásával a regionális kutatások intézményesülése is megtörtént.

Bojtár 1963-tól az Irodalomtudományi Intézet Elméleti Osztályának munkatársa volt, kollégáival együtt valódi élcsapatát alkották a magyar irodalomtudománynak,¹³ oroszlanrészük volt a szakma ideológiai ballasztoktól való megtisztításában. Arra törekedtek, hogy a strukturalizmus és a szemiotika hazai megismertetésével, ezen irányzatok eszköztárának honosításával egy műközpontú, korszerű irodalomértelmező módszertant dolgozzanak ki.¹⁴

Ekkorra Bojtár Endrének már neve volt a szakmában, nemcsak mint eredeti gondolkodású teoretikusnak (aki a *Szláv strukturalizmus az irodalomtudományban* [1978]¹⁵ című munkájában elsőként mutatta be az orosz formalizmus, a cseh és a lengyel strukturalizmus elméleteit), hanem mint kitűnő szlavistának is, a témája és megközelítése miatt egyaránt úttörő jellegű *A kelet-európai avantgarde irodalom* (1977)¹⁶ című monográfia szerzőjének. Bojtár orosz–cseh szakon végzett a budapesti ELTE-n, akkor már tudott lengyelül, és olvasott valamennyi szláv nyelven; úgy tartották számon, mint a környező szláv nyelvű országok irodalmainak első számú propagálóját, közvetítőjét, kitűnő műfordítót.

Tanítványai, Berkes Tamás, Krasztev Péter és jómagam alkottuk az osztályt, amelynek négynél több főállású kutatója sosem volt. Akkori összetételében kutatói gárdánk a magyar mellett a cseh, a szlovák, a lengyel, a bolgár, az orosz és a

terreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 4 (Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 1994).

¹² FRIED István (1934–) magyar komparatista, a JATE, majd a Szegedi Tudományegyetem professzora, legutóbbi kötetei: *Bevezetés az összehasonlító irodalomtudományba* (Budapest: Lucidus Kiadó, 2012); *Bolyongás a (kelet)-közép-európai irodalmi labirintusban: Egy soknyelvű, sokműveltségű régió természetrajza* (Budapest: Lucidus Kiadó, 2014).

¹³ Nyíró Lajos, Szili József, Hankiss Elemér, Bonyhai Gábor, Miklós Pál, Veres András és Bojtár Endre nevét kell kiemelni.

¹⁴ Lásd: HANKISS Elemér, szerk., *Formateremtő elvek a költői alkotásban* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971); HANKISS Elemér, szerk., *A novellaelemzés új módszerei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971); HANKISS Elemér, szerk., *Strukturalizmus I–II.* (Budapest: Európa Könyvkiadó 1971).

¹⁵ Angol nyelven: Endre BOJTÁR, *Slavic structuralism* (Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 1985).

¹⁶ Angol nyelven: Endre BOJTÁR, *East-European Avant-garde Literature* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992).

balti nyelveket „fedte le.” Román és délszláv szakos kollégáink nem voltak, illetve időről időre „külsősként” csatlakoztak egy-egy projekthez.

Közös munkánk kezdete az osztályon egybeesett a korszak Közép-Európa-reneszánszával, amelyet Milan Kundera 1984-es, provokatív esszéje, *Az elrabolt Nyugat, avagy Közép-Európa tragédiája* indított el, majd az ennek nyomán Lisszabonban (1988), illetve Budapesten (1989 júniusa) szervezett kerekasztal-beszélgetések folytattak (*The Lisbon Conference on Literature* [A liszaboni irodalmi konferencia]¹⁷ és *The Budapest Round Table* [A budapesti kerekasztal-beszélgetés]).¹⁸ A régió újrafelfedezése akkor is, mint ahogyan korábban a két háború között is, politikai indíttatásból fakadt. A térség értelmiségének az volt a szándéka, hogy életre keltse a hidegháború kezdetén bipolárisra váló világból a nagyhatalmak döntése nyomán kiiktatott harmadik európai régiót. „Közép-Európa világnézet” – írta Konrád György *Van-e még álom Közép-Európáról?* című, 1984-ben született, ám máig aktuális gondolatokat megfogalmazó esszéjében. És ugyanő, ugyanott: „Közép-európai az, aki Európa kettévágott állapotát nem tekinti sem természetesnek, sem véglegesnek.”¹⁹ A térség kulturális és történeti összetartozásának tényeit, valamint azt, hogy az orosz és a német nyelvterület között elterülő régiónak önálló, európaias kultúrája van, azért hangsúlyozták, mert Közép-Európát le kellett választani Kelet-Európáról (azaz a Szovjetunióról). „Varsó, Budapest vagy Prága költészete, festészete és színházai révén inkább hasonlít Párizshoz, Amszterdamhoz és Londonhoz, mint Moszkvához”²⁰ – írta Czesław Miłosz.

A mából visszatekintve erre a korszakra, ha tovább boncolgatjuk a regionális gondolat rétegeit és sorsát, látnunk kell, hogy ez a korabeli Közép-Európa-eszmény a régió értelmiségének „magaskulturális” ideálja volt, egy kifejezetten intellektuális projekt, amelynek megvolt a maga éthosza. Napjainkban mindez már a múlté: mind a magaskultúra (főként az olvasás kultúrája), mind maga a kultúrahordozó értelmiség erős defenzívába szorult, előbbi a globalizáció okozta kulturális nivellálódás, a *mainstream* tömegkultúra áradata, utóbbi a társadalmi berendezkedés megváltozása miatt. Esterházy Péter joggal jegyezte meg a 2012-es budapesti könyvfesztivál alkalmából Vári Györgynek adott interjújában: „újra Kelet-Európa lettünk,” majd azt is hozzátette: afféle „másodosztályú Európa.”²¹ Mintha egy efféle másodosztályú Európának a képe bontakozna ki napjainkban: az eldugott kis határterületek, falvak, provinciák „kisvilága”, ahol a globalizáló-

¹⁷ „The Lisbon Conference on Literature: A Round Table of European and Russian Writers”, *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture* 9 (1990): 75–110.

¹⁸ „The Budapest Round Table”, *Cross Currents: A Yearbook of Central European Culture* 10 (1991): 17–30.

¹⁹ KONRÁD György, „Van-e még álom Közép-Európáról?”, in KONRÁD György, *Európa köldöke: Esszék 1979–1989*, 153–183 (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1990), 155.

²⁰ Czesław MIŁOŚZ, „A mi Európánk”, ford. KERTÉSZ Noémi, in Czesław MIŁOŚZ, *A kétségbeesés tisztasága: Válogatott esszék, Arany-Közép-Európa*, 320–330 (Budapest: Osiris Kiadó, 2000), 330.

²¹ VÁRI György, Esterházy Péter: „A politika nyelvi kérdés is” [interjú], hozzáférés: 2019.10.25, <http://magyarnarancs.hu/konyv/a-politika-nyelvi-kerdes-is-79656>.

dás legfeljebb a tévécsatornák révén érezteti hatását, s ahol újra megállni látszik az idő, ahogyan például Andrzej Stasiuk lengyel vagy Jurij Andruhovics ukrán író műveiben láthatjuk.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a regionális gondolat mint *politikai projekt* a rendszerváltozást követően a térségben bekövetkező gazdasági és politikai átrendeződések miatt – kiváltképpen a régió országait versenytársakká tevő európai uniós politika, majd az EU 2004-es keleti bővítése következményeként – fokozatosan aktualitását veszítette, majd teljesen visszaszorult. Gazdasági és politikai értelemben is megváltoztak a határok, a Kelet–Nyugat választóvonal mellett létrejött egy Észak–Dél tengely, eurozóna és eurózónán kívüli országok, hitelezők és adósok. Mi több, régiók országai különbözőképpen reagáltak a 2008–2012-es gazdasági válságra is.²² Mindezek miatt a regionalitás ma nem úgy él, mint korábban, a régió országai ezen besorolások alapján a választóvonalak különböző oldalain helyezkednek el.²³ Nem meglepő, hogy gazdasági-társadalmi aspektusból tekintve könnyen úgy tűnhet, hogy már nincs értelme a regionális diskurzusnak. Ma jól látjuk, hogy a Nyugathoz történő felzárkózás – abban a formájában, ahogyan a rendszerváltás politikusgárdája és értelmisége elgondolta – illuzórikusnak bizonyult, mivel azon a feltételezésen alapult, hogy a régió társadalmainak többsége a nyugati típusú demokrácia és a kapitalista piacgazdaság mellett kötelezte el magát. Mai helyzetünkben ez korántsem általános. Mintha beigazolódni látszanának Szűcs Jenő 1980-as tanulmányának megállapításai a mélystruktúrák tartósságáról.

Másfelől azonban az is tény, hogy Közép-Európa mint reménybeli *kulturális modell* a szomszédok kultúrájának felfedezése nyomán komoly felhajtóerőt jelentett. A frissen felfedezett regionális szemlélet húzóerejét jól jellemzi, hogy még a középiskolai irodalomoktatás kánonjának ekkoriban zajló átalakításában is része volt: 1945 óta először történt meg az irodalomoktatás történetében, hogy közép-európai irodalmi alkotások is bekerültek a tananyagba²⁴ (a lengyel szerzők közül Adam Mickiewicz, Cyprian Kamil Norwid, Zygmunt Krasiński művei).²⁵

A regionális gondolat valamelyes függetlenedését az aktuálpolitikai dekonjunktúrától az is bizonyítja, hogy hatása, ereje a kilencvenes-kétezres években is érzékelhető volt a rendszerváltás körüli években született – és jellemzően lega-

²² BOKROS Lajos, „Az euró mint társadalmi és kulturális vállalkozás”, *Élet és Irodalom*, 2010. szept. 3., idézi: VÁSÁRHELYI Mária, „Roncstársadalom”, in SÁNDOR Iván, szerk., *Mi a magyar most?*, 130–150 (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011), 134.

²³ Ivan Krastev cím nélküli válasza a 2000 körkérdésére: Ivan KRASTEV, [cím nélkül], ford. KÖRÖS László, hozzáférés: 2019.08.15, <http://ketezer.hu/2014/11/kozep-europa-felejtusuk-el/>.

²⁴ A reformtankönyvek körüli vitákról, kultúrpolitikai küzdelmekről lásd: *Tankönyvháború: Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*, s. a. r. és szerk. PÁLA Károly (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézet–Argumentum Könyvkiadó, 1991).

²⁵ A reformtankönyvek szerzői – egy kivétellel – az Irodalomtudományi Intézet munkatársai voltak: Szörényi László, Veres András, Horváth Iván, Bojtár Endre, Szegedy-Maszák Mihály, illetve Zemplényi Ferenc az ELTE-ről.

lább negyedszázadon át, de akár tovább is működő-élő – kulturális termékekben és intézményekben.²⁶ számos folyóirat közölt (és közöl ma is) közép-európai szerzőket, időről időre tematikus összeállítások jelennek meg egy-egy régióinkbeli irodalom terméséből, s antológiák, könyvsorozatok igazolják, hogy több kiadó is elkötelezte magát a térség kultúrájának megismertetése mellett.²⁷ Ezek a kulturális termékek ma is aranybányát jelentenek a kutatás számára, s a térség irodalmaiból származó fordítások öröndetesen megnőtt száma miatt ma a régió kortárs irodalma jól hozzáférhető a magyar olvasók számára.

Közelebb lépve most már kutatásaink módszertani kérdéseihöz, elsőként a régió fogalmát kell körülírnunk. Ez a kérdés minden regionális kutatás legkétségesebb pontja: lehetetlen ugyanis egyszer s mindenkorra végérvényesen kijelölni a térség határait, hiszen magának a térségnek a létezése virtuális, és a tárgy jellegénél fogva – akár a műalkotásra, akár magára az irodalomtörténetre gondolunk – nem nevezhetjük objektívnek. Épp ellenkezőleg, akkor járunk el helyesen, „ha elfogadjuk, hogy valódi objektivitását csak a nyíltan vállalt, bevallott szubjektivitás szavatolhatja”.²⁸ Mindenesetre a régió valamiféle átmenetet képez Európa közepén, Észak és Dél, Kelet és Nyugat között, s a történész szempontjától függően változó összeállításban kerülhet bele esetenként Németország, Ausztria, Olaszország, Albánia stb.

Közép- és Kelet-Európa kultúrájához (nyelvcsaládok szerinti felsorolásban) a mi módszertanunk szerint az összes szláv, a két balti, a lett és a litván, a román, az észt és a magyar tartozik. Mivel nem földrajzi, hanem társadalomtörténeti fogalomról van szó, vannak, akik idesorolják (bizonyos korszakokat tekintve) a finn, az albán, az újgörög, sőt a német–osztrák kultúrát is. Vannak, akik viszont ez utóbbit az oroszsal együtt nem tekintik ide tartozónak, mondván, hogy nem lehet kis és nagy nemzet, elnyomó és elnyomott kulturális fejlődését egy szinten kezelni. Álláspontunk szerint meddő e határesetekről általánosságban vitatkozgatni.

²⁶ E kulturális termékek közül ki kell emelni a 25 éven át megjelenő *Magyar Lettre Internationale* című folyóirat 100 füzetét (1991–2016), s a ma is élő 2000 című folyóiratot (1989–), amelynek már nem tartozik a fő profiljába a közép-európai kultúra közvetítése, történetének első két és fél évtizede alatt azonban számos régióbeli társadalomtudományi esszé és szépirodalmi mű jelent itt meg. Mindkét említett folyóirat színvonalas példája a közép- és kelet-európai, illetve a nyugat-európai értelmiség közötti szellemi párbeszéd kezdeményezésének és fenntartásának. Sajátos közép-európai kulturális projekt volt a pozsonyi Kalligram Kiadóé (1991–2016), amely 25 éves működése alatt a kulturális csere többdimenziós modelljét valósította meg az általa kiépített hálózat révén rendkívül sikeresen, a régió kultúráinak kölcsönös egymás felé nyitásával. Erről részletesebben vö. BALOGH Magdolna, „Szlovákokról magyaroknak, Kalligram-módra”, in BALOGH Magdolna, szerk., *Szomszédok a kirakatban*, 53–68 (Budapest: reciti, 2018).

²⁷ A *Hitel* és a *Magyar Napló* mellett, amelyek később más irányt vettek, az Európa Könyvkiadó, az Osiris Kiadó, a Jelenkor Kiadó és folyóirat, a *Kortárs*, a *Kalligram* és a *Tiszatáj* folyóirat foglalkozott/foglalkozik rendszeresen a régió irodalmaival.

²⁸ BOJTÁR Endre, „Egy regionális irodalomtörténet múltja, jelene és...”, in BOJTÁR Endre, *Útvesztők, útjelzők: Írások a közép- és kelet-európai kultúrák köréből* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2015), 282.

Az efféle dilemmákat igyekezni kell mindig az összevetés konkrét gyakorlatában megoldani.²⁹

Nem árt emlékeztetni ennek kapcsán arra sem, hogy a „kulturális határok nem tekinthetők »természetesnek«, az elnevezések pedig „egyszerre kényesek és önkényesek. A jelenlegi és gyakran kétségbevonat nemzeti határokat éppúgy alakították a véletlenek, mint a külső és belső történelmi erőhatások.”³⁰

Mindezeket figyelembe véve, Bojtár egy rugalmas, az adott kutatás időbeli határaitól függően használható, és belsőleg tovább tagolható régiófogalmat tett meg a tipológia alapjává: „Közép-és Kelet-Európa tehát egy olyan belsőleg tovább tagolható típus (Közép-Európa, Kelet-Európa, Délkelet-Európa, Balkán, Baltikum stb. [...]), melyet többé-kevésbé hasonló történelmi körülmények alakítottak ki.”³¹

Az összehasonlítás módszertanát pedig Viktor Zsirmunszkij történeti-tipológiai módszere alapján dolgozta ki. E módszertan alapvető elvei szerint az *irodalmi-esztétikai érték és a történeti bemutatás szempontjait a művelődéstörténeti irányzatok szerinti tárgyalás elvével összeegyeztetve* rajzolható meg a térség irodalmának viszonylag egységes (bár megtorpanásokkal, visszakanyarodásokkal, törésekkel is terhelt) története, amelyben az egymásba folyó és egymás mellett élő irányzatok révén kaphatunk képet a változás irányáról úgy, hogy azokat a legnagyobb írók legjelentékenyebb művei hordozzák. A nagy író kiteljesít egy bizonyos irányzatot (műnemet, műfajt, stílust, eszmét, témát stb.), ugyanakkor vele együtt tárgyalható jelentősége arányában a többi irodalom hasonló típusú írója is. E szerint a felfogás szerint nincsenek „beskatulyázhatatlan” írók, legfeljebb olyanok vannak, akik bizonyos irányzatok közé esnek, vagy művészi pályájuk különböző szakaszai több, egymást követő irányzatba egyaránt beletartoznak. Például a romantika felbomlása után jelentkezett ún. kiátkozott költők közül a két legnagyobb, a lengyel Cyprian Kamil Norwid és a román Mihai Eminescu kapcsán lehet magát a „kiátkozottság” jelenségét tárgyalni, majd ennek kontextusában a két költő idevágó munkásságát. Velük együtt tárgyalhatók a kevésbé jelentős „kiátkozottak”, mint ahogyan a magyar Vajda János vagy a lett Janis Esenbergis. Különböző kiterjedésű izoglosszák jönnének így létre, amelyek egymástól akár száz év távolságra lévő jelenségeket köthetnek össze.³²

Módszerünk kulcsfogalma a nyelvjárások kutatásában alkalmazott fogalom, az *izoglossza*, s az izoglosszák által körülhatárolt különböző metszetek időbeli

²⁹ Vö. BOJTÁR Endre, „Filológus és filológia Közép-és Kelet-Európában”, in BERKES, *Keresztírányok...*, 18–23.

³⁰ John NEUBAUER, „A globalizáció otthon és a szomszédoknál kezdődik: Megjegyzések a Közép-kelet-európai irodalmi kultúrák története című munkához”, ford. SÁRI B. László, *Helikon* 60, 4. sz. (2014): 528–540, 530.

³¹ BOJTÁR Endre, „Hazát és népet álmodánk...”: *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban* (Budapest: Typotex Kiadó, 2008), 13. (Az elméleti koncepció a könyv első, rövidebb változatában már készen volt, vö. BOJTÁR Endre, „Az ember feljő...”: *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*, Gyorsuló idő [Budapest: Magvető Kiadó, 1986].)

³² Vö. BOJTÁR, *Filológus és filológia...*, 20.

egymásutánja adja ki az irodalom történetét. A módszer előnye, hogy madártávlatú képet ad egy-egy jelenségről viszonylag nagy kiterjedésű anyag alapján, ugyanakkor hátránya lehet a tipizálásból eredő szükségszerű sematizálás vagy általánosítás. Ezt azonban ellensúlyozhatja, ha a kutatás az egyes irodalmak párhuzamba állítható jelenségeinek eltérő vonásait hangsúlyozza. A módszertan másik kulcseleme az irodalmi irányzat koncepciója. Bojtár irányzatkonstrukciójának sajátossága, hogy – strukturalista ihletése okán – az egyedi műalkotásból indul ki, s a művekben kimutatható közös sajátosságokra építi az irányzat elméletét.

Dióhéjban összefoglalva, a következő megfontolásokról van szó. Mint ismeretes, a mű olvasatokban létezik. Bojtár strukturalista eredetű műelmélete egy többlépcsős modellt, egy ún. „élménycsúszdát” állít fel. Eszerint a befogadás során a mű keltette élmény különböző szinteken tárgyasul az olvasó tudatában. Az értékelés során jön létre az esztétikai tárgy, az értelmezés során a szemantikai tárgy, s végül a leírás során a morfológiai tárgy, a mű struktúrája (ezek a szintek természetesen csak elméletben választhatók szét).

Az irodalomtörténet-írás egyik módszertani alapdilemmája, hogy áthidalhatatlan szakadék van a (végső alakját a befogadás során elnyerő) egyedi műalkotás és a történetiség (bármiféle történet) között, az élménynek ugyanis nem lehet története. Minthogy az egyediség (vagy ami ezzel egyet jelent, az érték) nem lehet történelemképző szempont,³³ története csak az egyedi mű fölötti rendszernek lehet (ez lehet műfaji, verselési, stilisztikai, világnézeti).

Az egyedi művet a maga teljességében csak az értelmező eljárásokkal lehet feltárni, az irodalomtörténetnek csak annyiban lehetnek részei, amennyiben struktúrák. Ezért nem lehet megírni a „szép művek” irodalomtörténetét. Az irányzatot olyan struktúráként lehet értelmezni, amelyben a művek nem-esztétikai értékei öltének testet, azaz az irányzat konstruálása során a művek szemantikai és morfológiai sajátosságait lehet figyelembe venni. A művek jelentésrétege (szemantikuma) adja az irányzat társadalomtörténeti jellemzőit, a művek „tartalmi” jelentését, az irányzat „formai” jegyei pedig morfológiai sajátosságaikból állnak össze.³⁴

³³ „Ezért igaza van Janusz Sławińskinak [...], amikor megállapítja: »az interpretáció művészetének törekvéseitől nincs folytonos átmenet semmiféle irodalomtörténeti szintézishez: módszertani szakadék tátong közöttük.« Kulcsár Szabó Ernő a »helyesen értelmezett történetiség« szempontjait Hans Robert Jausstól veszi át. A konstanzi teoretikus valóban az irodalomtörténet említett alapdilemmájának feloldására találta ki a recepcióesztétikát, amelynek középponti fogalmai megtévesztően történeti hangzásúak (történetiség, hatásfolyamat). Jauss elmélete valójában az egyes műalkotásra vonatkozik. Alapképletének, a szerző–mű–olvasó hármasságnak egyetlen tagja sem található meg egy olyan történeti egységben, mint pl. az irodalmi irányzat. Általában is, a hermeneutika mindig értékelő, személyes, s ezért nem lehet alkalmas a személyfeletti folyamatok ábrázolására. Tudja ezt Kulcsár Szabó is. Nagy port felvert irodalomtörténete (1993) egyik mottójául Szerb Antalt idézi: »az irodalomtörténetnek, mint irodalom-tudománynak az igazi területe a Nem-én, a személyfölötti szövevények az alkotásban.«” BOJTÁR ENDRE, *Kell-e összehasonlító irodalomtudomány?*, in BERKES, Keresztírányok, 39–45, 42.

³⁴ BOJTÁR ENDRE, *A kelet-európai avantgarde irodalom* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977), 13.

Minthogy sem a kutatott témák, sem az eredmények részletes bemutatására nincsen itt mód, talán azt emelném ki, hogy a közös módszertan segítségével egy-egy adott téma vizsgálata során igyekeztünk megtalálni azokat a társadalomtörténeti, kultúrtörténeti sajátosságokat, amelyek a térségben született művek, s a művek alapján leírható-megkonstruálható irányzatok sajátosságát adják, azzal az előfeltevéssel, hogy ily módon valamiféle közép-európai jellegzetesség(ek) leírásához juthatunk el. Olykor egy nemzeti irodalmi irányzat, az eredetileg a lengyel irodalom történetében regisztrált katasztrofizmus regionális relevanciáját próbáltuk kimutatni vagy a szimbolizmus regionális értelmezését adni, máskor egy esztétikai minőség, a groteszk irányzatként értelmezésére tettünk kísérletet. Más témák mellett olyan, par excellence közép- és kelet-európai jelenségekkel is foglalkoztunk, mint az emigrációk vagy a szocreál irodalma. Kutatásaink célja mindösszesen az volt, hogy minden egyes témával egy-egy mozaikkockával járjunk hozzá egy majdani, a térség kultúrájának alapvonásait kiadó, elképzelt képhez.

Osztályunk publikációi részben a Bojtár Endre szerkesztette *Res Publica Nostra: Közép-és Kelet-európai Összehasonlító Irodalomtudomány* című sorozatban jelentek meg (az említett egyéni monográfiák mellett a különböző egyetemeken dolgozó külsős kollégákkal együtt készített kollektív tanulmánykötetek is napvilágot láttak),³⁵ emellett a munkatársak egyéni, sorozaton kívül megjelent kötetekben. Bojtár Endre tudományos pályája utolsó évtizedeiben a magyarországi baltisztika (balti stúdiumok) megalapítása mellett kötelezte el magát, úttörő dokumentumgyűjteményt tett közzé a balti államok szovjet megszállásáról (*Európa megrablása: A balti államok bekebelezése*, Szabad Tér Kiadó, 1989), népszerű kultúrtörténetet írt (*Litván kalauz*, 1990). Baltisztikai munkássága megkoronázásaként a balti népek őstörténetét is feldolgozó monográfiát adott közre *Bevezetés a baltisztikába* (1997)³⁶ címmel, emellett egymaga írta meg a csaknem ezer oldalas *Litván–magyar szótárt* a vilniusi Nyelvtudományi Intézet támogatásával (*Lietuviu-vengru kalbu zodynas*, 2007, 951 oldal).

Nem árt újra meg újra tudatosítanunk, hogy Közép- és Kelet-Európa (maradjunk most ennél a terminusnál) mint a komparatistikai kutatás tárgya nem földrajzi fogalom, hanem kulturális konstrukció, amit az irodalomtörténész hoz létre. Az, hogy a kutató milyen módon hasítja ki a régiót, meghatározza a tárgynak a kutatás során létrejövő képét. John Neubauer például úgy jelöli ki az általa Közép-Kelet-Európának nevezett régió határait, hogy abba csak a térség elnyomott „kisnemzeti” kultúrái kerülnek bele, tehát sem az orosz, sem a német, illetve az osztrák sem, s így egy olyan fontos közös tapasztalatra irányítja a figyelmet, amely, ha másként jelölnénk ki a határokat, ebben a formában nem lenne megfogalmazható:

³⁵ BALOGH, BERKES ÉS KRASZTEV, *Áttűnések...*; BERKES, *Keresztirányok...*

³⁶ Angol nyelven: Endre BOJTÁR, *Foreword to the Past: A Cultural History of the Baltic People* (Budapest: CEU Press, 1999).

„[Közép-Kelet-Európa fogalma] azt a Baltikumtól Macedóniáig húzódó keskeny területi sávot jelöli, melynek nyugati felét Németország és Ausztria, a keletit Oroszország, a délit pedig az Oszmán Birodalom uralta többször is a történelem folyamán. A 20. században a nyugatról érkező náci inváziót a keletről jövő kommunista elnyomás követte, s ez a folyamat határozta meg Közép-Kelet-Európa történelmét. A hegemoniának való alárendeltség fenyegetése okozta létbizonytalanság így minden egyes régiós nemzet és etnikum közös tapasztalata. Mindazonáltal azt is el kell ismernünk, hogy a félelem is közös, mely éppúgy fakadt belső konfliktusokból és gyűlöletből, mint a külső fenyegetésekből.”³⁷

A magam részéről a térségre jellemző közös tapasztalatok kulturális lenyomatát/lenyomatait nevezném közép-európaiságnak. Ha a kulturális érintkezés, a kommunikáció felől közelítjük meg a régió/regionalitás kérdését, azt mondhatjuk, a közép-európaiság, ez a sajátos kulturális jelenségegyüttes úgy fogható fel, mint egy bonyolult kommunikációs folyamatnak, a kulturális kommunikációnak egy eleme, amelynek kiemelt szerepe van a kultúrák közti érintkezésben. Ennek a jelenségegyüttesnek az értelmezése a regionális komparatiztika kutatójának egyik alapfeladata. A „közép-európaiság” a kulturális kommunikáció működése során sajátos kontextust alkot, ez adja az interpretáció közegét. Amikor egy jelenséget értelmezünk, ezt a kontextust is fel kell tárunk. A kontextualizálás azoknak a sajátos történelmi és kulturális tapasztalatoknak az előhívását jelenti, amelyek jelenléte kitapintható a térség irodalmaiban (tágabb értelemben kultúráiban). E sajátos kulturális tapasztalatok előhívása, interpretálása a feladata a közép-európai komparatiztikának, amely a kulturális közvetítés egy további szintjén működik.

E kulturális kontextusnak fontos jellegzetessége a heterogenitás, a különne-mű elemek állandó jelenléte (vö. Moritz Csáky Jurij Lotman szemioszférelgondolásának ihletésére született közép-európai kulturális modelljét).³⁸ Ezzel függ össze a komparatista másik alapfeladata (amely a fentebb említett közép-európai kontextus feltárásával is kapcsolatban van): annak tudatosítása, hogy a kultúrák közti kommunikációban – a befogadó kultúra oldaláról nézve a recepció folyamatában – voltaképpen kulturális fordításról van szó.³⁹

Az, hogy egy adott mű egy másik kultúrában hogyan jelenik meg, elsősorban a fordítás minőségén múlik. Egy műnek akkor van esélye arra, hogy egy másik kultúrában befogadják, ha van jó fordítása (ebből az is nyilvánvaló, hogy a műfor-

³⁷ NEUBAUER, „A globalizáció...”, 531. Kiemelések tőlem: B. M.

³⁸ JURIJ LOTMAN, „A szemioszféra”, ford. SZITÁR Katalin, in Jurij LOTMAN, *Kultúra és intellektus: Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*, ford., szerk., elő- és utószó SZITÁR Katalin, 89–118 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2002); MORITZ CSÁKY, *Elfelejtjük-e?*, ford. NÁDORI Lídia, hozzáférés: 2019.09.10, <http://ketezer.hu/2015/05/kozep-europa-felejtsek-el-4/>.

³⁹ *A fordítás mint kulturális praxis*, vál., szerk. N. Kovács Tímea, Sensus Füzetek (Pécs: Jelenkor, 2004); KAPPANYOS András, *Bajszbögge, lefordíthatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer* (Budapest: Balassi Kiadó, 2015).

dító személye rendkívül fontos a kulturális kommunikációban). A befogadás szempontjából a fordítás perdöntő, a kulturális közvetítés többi elemének (azaz a recenziók, kritikák, tanulmányok, irodalomtörténeti munkák, illetve az oktatás) szerepe mind csak ezután következhet, noha a befogadást segítő mozzanatként egyenként is rendkívül jelentősek.

A jó fordítás még az egyébként az adott kultúra saját hagyományrendszerébe mélyen beágyazott, talányosnak, és más anyanyelvűek számára megközelíthetetlennek tartott művet is sikerrel közvetítheti a befogadó kultúrába. Példa lehet erre Mickiewicz *Ősökjének* 2000-ben megjelent, Bella István készítette magyar fordítása.⁴⁰

Zárásként, a legutóbbi és eddigi legnagyobb szabású regionális kultúrtörténeti összefoglalásról csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk. John Neubauer és Marcel Cornis-Pope a maga nemzetközi szerzőgárdájával együtt komoly eredményt felmutatva tudott szembenézni a szakma aktuális kihívásaival. Mivel itt most nincs mód a munka részletes méltatására, csupán néhányat említenék meg a kötetek újszerű módszertani elgondolásaiból.

Elsőként azt emelném ki, hogy a szerzők-szerkesztők bátran mondtak le a kronologikus rendről, és a „nyugati” korszakjelölő terminusok használatáról annak érdekében, hogy a régió sajátosságaihoz jobban illeszkedő fogalmakkal írják le a jelenségeket. Három, eklektikusan meghatározott időszakra osztják fel a történetet: a nemzeti öntudatra ébredés, a modernség és a kommunizmus korszakára, joggal hivatkozva arra, hogy minden régióbeli nemzet átesett ezeken a korszakokon.

A nemzeti ébredés kora mint korszakjelölő szakszó használatát az indokolja, hogy a nacionalizmust tekinthetjük a régió leginkább meghatározó tényezőjének egy egész hosszú korszakon keresztül. „1800-ban nem létezett független állam a térségben, 1990-re viszont szuverén nemzetek egész hada népesíti be a régiót.”⁴¹ A nacionalizmus jelentős szerepet játszott a régió irodalmi kultúrájának létrejöttében: a nemzeti öntudatra ébredés nemcsak a nyelveket és irodalmakat újította meg a térségben, hanem végső soron intézményesítette a nemzeti irodalmakat. A nacionalizmus rendkívüli hatását és erejét a régióban az is érzékeltetheti, hogy az Európára ablakot nyitó modernizmusnak (helyesebben: modernségnek) Közép- és Kelet-Európában elsősorban éppen a nemzeti mozgalmak befelé fordulása nacionalizmusával kellett megküzdenie.⁴²

Neubauerék másik, rendkívül termékenyen alkalmazható módszertani leleménye a kötetek többféle jelentésben is használt módszertani kulcsfogalma, a csomópont/metszéspont (*node*), „különböző tényezők és tendenciák találkozási pontja”, amely térbeli (topográfiai), időbeli, műfaji, irányzati, intézményi és egyéni is lehet. Első jelentésében analóg mechanizmusok kimutatására (bizonyos, a régió-

⁴⁰ Részletes elemzése: BALOGH Magdolna, „Oroszország képe Mickiewicz *Ősök-jében*”, in BALOGH Magdolna, *Rabul ejtett értelmek: Írások Közép-Európáról*, 89–108 (Budapest: Balassi Kiadó, 2017).

⁴¹ NEUBAUER, *A globalizáció...*, 532.

⁴² Vö. uo., 533.

ban mindenütt kialakuló intézmények, vagy műfajok leírására) alkalmas. Abból a tapasztalatból kiindulva, hogy a nemzeti irodalmak története analóg módon, noha időbeli eltolódásokkal zajlott, ahogyan például a nyelvújítási mozgalom vagy a „nemzeti költő” intézményének létrejötte. A fogalom egy további jelentése a befogadáshoz kapcsolódik, azaz az átadás-átvétel és a tolmácsolás módozataihoz. Ennek kapcsán a recepció auto- és heterováltozatait is vizsgálják. Harmadik jelentésében pedig a szétszóródás nemzeten belüli kiindulópontjait jelentik, azokat a hibrid jelenségeket, amelyeket a nemzeti programok „fertőzésnek”, „romlásnak” tartanak (lásd: a Rákóczi-induló arab–perzsa motívumai).

E csomópontok kiterjedésükben és jellegükben is eltérő metszeteket tudtak kirajzolni, olykor egy-egy város, egy-egy határterület, a Duna folyosója, vagy éppen Erdély térségének vizsgálatával.

Mind a korszakolás megújítása, mind a csomópontok módszertani elvének alkalmazása fontos lépés az irodalomtörténet-írás korszerűsítése irányában. A regionális szemlélet (nemcsak Közép-Európát érintő, hanem Európán kívüli régiókra is érvényes) hangsúlyozásával a nyugat-európai, bizonyos értelemben (olyankor, amikor a „periféria” irodalmára vonatkozó szemléletként alkalmazzák) koloniális funkciókat is betöltő nézőpontot felválthatja egy kiegyensúlyozottabb szemlélet. Távolabbra tekintve pedig „az Európa liminális irodalmainak szentelt figyelem ezután közvetítő szerepet is betölthet az európai és az azzal szomszédos irodalmi tradíciók [...] között”.⁴³

A *History of the Literary Cultures of East-Central Europe I–IV* (2004–2010)⁴⁴ címmel megjelent munka tanulmányai számos inspiráló kultúrtörténeti kérdést vetnek fel, és meggyőzően bizonyítják, hogy lehet tartalmas válaszokat adni a regionális kultúrtörténetírás módszertani problémáira. Vagy ha nem is mindig, legalább termékeny kérdéseket lehet megfogalmazni velük kapcsolatban.

⁴³ Uo., 537.

⁴⁴ Marcel CORNIS-POPE and John NEUBAUER, eds., *History of the literary cultures of East-Central Europe, I–IV, Comparative History of Literatures in European Languages 19–20, 22, 25* (Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2004–2010).